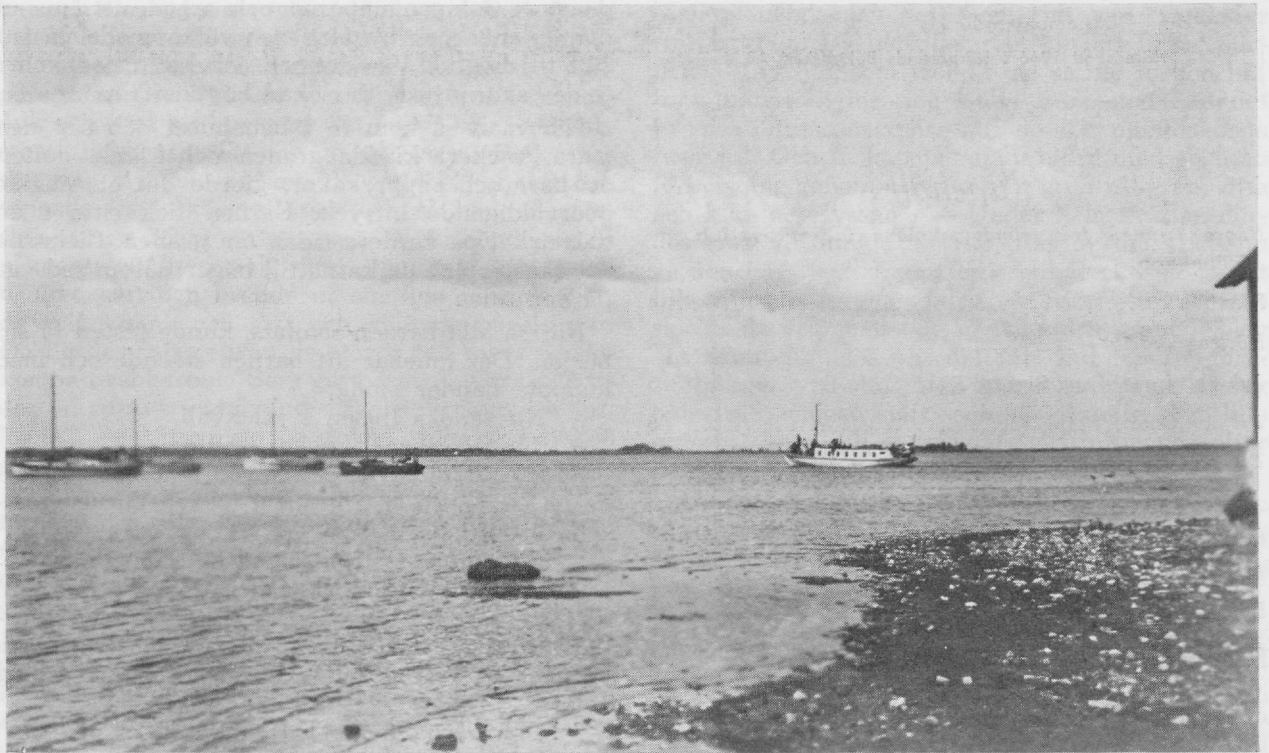

KUSTBON

Nr 4 Årgång 23

ORGAN FÖR
ESTLANDSSVENSKARNA I SVERIGE

December 1966

Post-Hans' vita båt har nyss lagt ut från Gamla hamnen i Hapsal. Bortöver viken syns randen av Nuckö.

Utgiven av Svenska Odlingens Vänner

Ansvarig utgivare: *Edvin Lagman*

T. f. redaktör: *Viktor Aman*

Redaktionssekreterare: *Lars Broman*

Red. och exp. Eknäsvägen 2, Stockholm K

Kustbons postgiro: 19 72 07. Tel. 53 16 37

Utkommer 1966 med fyra nummer

Prenumerationspris 1966 10 kr

Annonspris: 1/1 200: —, 1/2 115: —, 1/4 60: —

1/8 35: —

Förlovnings-, vigsel- och födelseannonser 5 kr.

Dödsannonser 50 kr.

Härnösand 1966 - Härnösands Boktryckeri AB

Innehåll

Några minnen från söndagsskolans julfest av Joh. Rönnberg	2
Kustbon	4
Höstsamkvämet	4
Jul vid fronten av Sigurd Ring	5
Jul av Georg Stahl	8
Ett barndomsminne från Höbring av Martha Gottkampf	9
Alfred Hammerman. In memoriam av L. B.	9
Avlidna	10
Bemärkelsedagar	12
BYGDENS ANSIKTE:	
Hapsal — Svenskbygdens centrum av Elmar Nyman — separat	41—52

Några minnen från söndagsskolans julfest

I min hemby, Rälby, firade man söndagsskolans julfest på själva julkvällen, vilket inte är så vanligt. Det var en hela byns gemensamma jul- och familjehögtid med barnen och julevangeliet i centrum. Det var julens stora högtidsstund, omtalad och efterlängtd av barnen. Men även bland de äldre talade man gärna och med glädje om julfesten i bönehuset.

Då söndagsskolan inte stöddes av någon kyrkoförsamling, blev det i stället en hela byns gemensamma angelägenhet. Några veckor före jul ordnade man en försäljning, ett s. k. "kaffemöte". Till försäljningen skänktes olika varor, såsom jordbruksprodukter, rökt fisk, någon torkad fårbo, något handarbete o. s. v. Alla ville vara med och ge sitt bidrag. Man bakade stora vetelimpor, gräddade pannkakor och kokade sädblandat kaffe med cikoria i. Sedan man undfagna sig med kaffe och vetebröd, tog auktionsförsäljningen vid. Det var en munter tillställning, en ljusglimt i höstmörkret, då tiden i övrigt inte hade så mycket av omväxling att bjuda på, en påminnelse om att julen nalkades.

Själva julfesten hölls i bönehuset kl .6 på julkvällen, då allt arbete var undanstökat och alla hade varit i bastun. Man ur huse gick man, ingen ville sitta hemma en sådan kväll. Och färdsträkan var inte heller lång — mitt i byn låg bönehuset. Ur fönstren lyste det vitgula skenet från de stora fotogenlamporna och spred sitt ljus ut över planen och bygatan och välkomnade på sitt sätt till högtid. Var det snö och kallt med knarr under skorna, gav det ökad högtidsstämning.

När man så kom in i bönehuset och såg den stora, vackert klädda granen och kände doften av barr och pepparkakor, gjorde det ett nästan överväldigande intryck. Barnen fick sitta i en halvcirkel på vardera sidan om granen, flickorna till vänster och pojarna till höger, såsom sed var på den tiden.

När så alla barnen samlats, kunde festen ta sin början. Det innebar att barnen stående och med knäppta händer sjöng:

"Nu tändas ljusen i julekväll,
i furstehuset, i skogens tjäll".

Söndagsskollärarna och någon av de större pojarna tände ljusen i granen, medan barnen fortsatte att sjunga:

"Och granen strålar med sällsam glans.
En större högtid väl aldrig fanns".

När alla ljusen i granen tänts och granen verkligen strålade med sällsam glans, tindrade glada barnaögon i kapp med ljusen och man sjöng vidare:

"Och barnahjärtan av glädje slå,
ty gåvor hoppas i kväll de få".

Då kände alla, både små och stora: Nu är julen här; nu sänker sig julriden ner över by och bönehus, över hela denna stora församlade familj.

Programmet fortsatte så med korta tal och julberättelser av lärarna omväxlande med musik och sång av musikföreningen, och man sjöng uni-sont de gamla kära julsångerna.

Tiden gick fort. Snart var ljusen nerbrunna, och då var det dags att plundra granen. I den hade man hängt julkarameller och julgotter, och dessa skulle nu plockas ner och fördelas.

På granens nedersta grenar hade man fäst små kort, s. k. bibelspråk, som de sjöfarande farbröderna inköpt i Finland. Varje söndagsskolbarn fick gå fram till granen och ta ett kort som minne från årets julfest.

*Söndagsskolans julfest i Rälby
1939.*

Så kom man till utdelningen av gåvor. Det var söndagsskollärarens uppgift. De gick laget runt, var och en med sin vackert blomstermålade korg, och delade ut till de nyfiket väntande barnen.

Under första världskriget var det ont om papperspåsar. Då fick man ta emot gotterna i en näsduk och göra ett knyte av det hela — det var närmast flickornas sätt att gå till väga. Pojkarnas sätt var mycket enklare: de satt helt enkelt och vippade med skärmmössan, och så hade de förstås många fickor att stoppa i. — Nu hände sig en gång att en liten nybörjare, som inte kände till bruket, satt och bredde ut sin fina näsduk över de små knäna och satt och väntade på sin tur. Då hördes fnitter från de större och mera försigkomna grabbarna: "Såss gära piana". Och så hördes en sjuvers viskning: "Stere miss, maira julkram". — Vips åkte näsduken tillbaka i fickan och skärmmössan kom fram.

Allra sist skulle man vänd mot granen tacka för allt och alla. Först var det flickornas tur att niga och så pojkarnas att bocka. Och därmed var den enkla men trevliga julfesten slut. Allt hade gått så fort. Nu var det bara att vänta på nästa.

För festarrangörerna gällde det att hitta på något nytt och intressant för barnen att titta på och minnas. En jul hade man i toppen på granen fäst ett cylinderliknande föremål med texten "Ära vare Gud i höjden!" och några änglar på. Då ljusen inunder tändes, började den sakta röra sig och snurrade runt så länge ljusen brann. En hel del småttingar fick huvudbry med orsaken till detta fenomen.

En annan jul hade man med hjälp av axlar och drev från det gamla hästvandringsströskverket fått hela granen att vrida runt. "Nu ska ni få se hur granen ser ut på andra sidan", sade en farbror. Och så började granen att röra på sig, allt under barnens häpnad och förtjusning. — Borta vid väggen satt en annan farbror och drog i en vev.

En jul hade man inte lyckats hitta på något nytt utöver det vanliga. Men inte heller den julkvällen skulle bli som vanligt:

Då den färdigklädda julgranen under några timmar på e. m. lämnats ensam, hade en liten

mus — en kyrkråtta — tagit sig upp i granen, ditlockad av den goda stearin- och kakdoften. Men plötsligt blev det ljust, och barn samlades runt granen. Då blev det riskfullt att ta sig därifrån. "Och jag som trodde jag skulle få den här fina julgranen för mig själv! Förresten kan det ju vara intressant att se hur de s. k. människorna firar jul. Och så kan jag själv bidra med en liten förevisning genom att kila från gren till gren, sitta och kika och lyssna". — Under hela kvällen hördes små viskningar: "Titta, där är den, och nu är den där . . ." Ingen ville emellertid störa det lilla djurets förhåvanden. — Först när ljusen sloknade och man började plundra granen, blev det betänkligt. Då var det inte kul längre; föreställningen var slut. Med några snabba skutt var hålet vid väggen nått, och där kunde den lilla musen i lugn och ro fortsätta sitt julfirande efter denna spännande utflykt.

Man har undrat och sagt: Varför fira söndagsskolans julfest på själva julafton? Julen är ju hemmets högtid framför andra, och den bör firas i hemmet.

Då man började med dessa julfester i början av 1880-talet, var förhållandena helt annorlunda. I mångt hem blev det inte mycket av julfirande, och för många barn blev det en trist kväll. Inga gåvor, inga tomtar, inga klappar — i bästa fall julbocken, julgåsen och julhalmen. Det var då den barnvänlige och framsynte Johan Gårdström började ordna dessa julfester i vår by. (Julgranar hade vid det laget kommit i bruk). Och denna sed har hållit i sig i 60 år utan uppehåll, ända till julen 1942, då den sista julfesten firades gemensamt hemma i byn.

Ingen i hela byn kunde tänka sig att komma med förslag om en ändring. Aldrig kändes bygemenskapen så stark och djup som på julkvällen, då denna stora familj var församlad. Det ansågs vara den enda riktiga inledningen till julfirandet. Och att dessa julfester gjorde oförglömliga intryck, därom vittnade alla de julhälsningar från f. d. bybor, som frambars vid julfesten.

Dessa julfester hör till min barndoms ljusaste och vackraste minnen.

Hur gick det med de gamla julsederna, julbocken, julgåsen och julhalmen?

De kom alltmera ur bruk och föll småningom i glömska. De hade haft sin tid. Nya tider med nya seder kom i stället. Dock fanns de, som i det längsta ville hålla fast vid dem. Så var fallet med min farmor och min faster.

Det var julafton, och vi barn befann oss i storstugan. Plötsligt sa någon: "Julbocken är på gårdsplan!" Och verkligen, där var han, som ett vidunder, klädd i fårskinnspäls, med horn och svans av halm. Han gjorde en hel del krumbukter, "välte" sig i snödrivan och försvann sedan in i ett av uthusen. När farmor om en stund kom ut därifrån, var hela sammanhanget klarlagt. Och vid en hastig kontroll i snön på gården konstaterades att det var farmors fjät.

Julgåsen sades hålla till på bastuvinden och visade sig vid bastugång. Och verkligen! Där var hon och hackade med sin röda, utklädda näbb på bastufönstret. En rysning genomför den lilla parvelns hela varelse. Måtte hon inte komma in i bastun! Det gjorde hon inte heller, men svepte in med björkriset genom dörren. — Även gåsen kunde sedan avslöjas såsom varande faster.

En julafton, innan vi gick till festen i bönehuset, kom far in med en stor halmkärve under armen och bredde ut den på golvet i ett hörn av storstugan. "Nu barn, ska vi leka i julhalmen en stund", sa han och berättade att julhalmen hörde till de gamla julsederna. Sedan tog han en näve halm och kastade den med stubbändan före upp mot takåsen (bärbjälken). Så många strån som då fastnade i sprickorna i stocken, så många år till skulle man ha att leva. Jag var inte sen att ta efter, men hur många strån som fastnade kan jag ej minnas. Men för fars del måste de ha varit många, eftersom han nu har nått 94 år.

Man kan ju undra, varför dessa julseder kom ur bruk så småningom. Man har skylt på den "Österblomska väckelsen", men det är nog att vara för ensidig. Kanske var den en pådrivare. Men de hade nog ingen framtid för sig ändå. Julbocken och julgåsen med sitt ris var ju rena barnaskräcken och hade ingenting av positivt värde att ge. Även jultomten kan skrämra små barn, men han har i alla fall med sig gåvor. Och julhalmen kom väl att betraktas som rena "skräpet" i de nya stugorna med målade golv och hemvävda trasmattor och "panel" under taket. Man strödde ju inte heller längre hackat granris på golvet till helgen i de nyare stugorna.

Joh. Rönnberg

Gamla brev och brevküvert

med frimärken och stämplade i Estland under frihetstiden eller i nuvarande Sovjet-Estland, samlas som historiskt material. Värdesaker betalas. Den som har eller vet någon annan ha sådana filatelistiska ting, ombedes meddela detta till

H. Kröndström, Sofielundsplan 40¹, Enske.

Tel. 08/59 13 19

Tyvär måste vi säga ett par ord om

vår tidskrift *Kustbon*.

Den har ju i 23 år kommit ut ganska regelbundet då och då, och den är ju den endaste estlandssvenska tidningen i hela världen, och den trycks ju på gott och glänsande papper och med bilder, och den har nog ibland varit till glädje och så...

Nå?

Och vi har räknat med penna och papper, och vi har icke utan förkrosselse bläddrat baklänges i åren, då *Kustbon* kostade så litet — men kronorna var ju tyngre på den tiden och rullade trögare — och vi kan inte hjälpa att *Kustbon* kostar fyra kronor mera nästa år. Och Lars är riktigt tacksam, om han får alla fjorton kronorna i början av året utan anmaning.

Och slutligen vill vi önska oss och alla trofasta prenumeranter

En God Jul och Ett Gott Nytt År

Fridolf Isberg

har tilldelats Gustav Adolfs Akademiens utmärkelse för sitt insamlingsarbete av värdefullt etnografiskt material.

Föreningens höstsamkväm

ägde rum i Margaretaskolans festvåning den 19 november och skulle börja kl. 19, men många hade kommit långt tidigare, och den som kom framåt sjutiden, fick samkväma en stund på stående fot, tills man hade hunnit sätta fram flera bord och stolar. Sedan hälsade ordföranden Elmar Nyman alla välkomna. Ingrid Mickelin spelade för oss på piano och bröderna Mats och Gunnar Nyman spelade både piano och violin. — Vi hade hört dem tidigare. För var man nyfiken på ungdomarna för deras estlandssvenska påbrå och deras ungdom, nu lyssnade man på dem för musikens skull. (Det känns rentav litet snopet att själv vara färdigvuxen och förvedad och inte kunna bli bättre, såsom ungdomen kan.)

Anders Aspelin hade kommit ända från Luleå för att tala om forna tider på Ormsö. Snart kom han i samspråk med Lars Lindström och de talade inför allt folket om kooperativa "föreningsboa" i Hullo, om varuanskaffning och försäljning av liar och "galtbre". Efter kaffet visade Lars en följd av soliga bilder från Kanarieöarna. — Småningom sjöng man Modersmålets sång och gick ut i mörk november.

SIGURD RING

JUL VID FRONTEN

Julen är en fridens och glädjens högtid. Men frid har inte alltid rått på jorden. De äldre av oss minns ännu väl de år då ofreden härjande drog fram över vår jord. Det hände för ett fjärdedels sekel sedan, och det är till denna tid vi skall förflytta oss nu.

Vinterns snö ligger som ett vitt täcke över marken. Landskapet är öde och tröstlöst. Det går i vågor och skymmer en längre utsikt. Ingen skog, ingenting som ger fäste åt ögat. Allt är kallt och förbränt. Blott svartnade ruiner syns här och där på den öde slätten. Vågar man resa på sig kan man bakom en höjning i landskapet skönja rader av hus eller rester av sådana på några kilometers avstånd. Där ligger "staden" som vi skall bestorma. Inne i denna har motståndaren förskansat sig bakom minerade områden och taggtrådsstängsel. I försvarssystemet ingår dessutom befästa punkter uppförda av betong om de byggts speciellt för försvarsändamål. Men även andra byggnader har utnyttjats. De har ombyggts och bemannats med skytteplutoner. Söderifrån slingrar sig en flod in mot staden. Dess stränder är höga och branta. Tätt intill en järnvägsviadukt gör den en stor slinga och på den halvö som därigenom bildas ligger en väldig tegelstensbyggnad högt uppe på krönet, mörk och otillgänglig som en gammal riddarborg. Bara ett parhundra meter därifrån har tyskarna förskansat sig i en gammal kyrkogård som emellertid inte är synlig från floden, ty ett bälte av snårskog löper utmed flodstranden. På andra sidan järnvägen framskymtar en halvt raserad tegelstensbyggnad också den besatt av en tysk försvarspluton. Man kan se den genom häcken som på båda sidor omger järnvägen. En kilometer längre fram syns en större byggnad bakom kyrkogården. Där är en större truppavdelning förlagd. Mellan de olika befästa punkterna har ett flankerande eldnät upprättats. Avståndena har noga uppmätts och märkts på terrängen. Det är därför möjligt att beskjuta varje kulle och varje sänka även nattetid.

Vår division ankom till staden i mitten av december efter ändlösa marscher genom skogar och träsk. Färden hade ofta gått på obanade och svårframkomliga vägar. En tidig morgonstund tågade vårt kompani ned på flodens frusna yta. Fältköken ställdes upp strax nedanför den gamla borgliknande tegelstensbyggnaden. Morgonen var disig och grå och en lätt dimma hängde över busksnären, som löpte utmed flodstranden. Vi följde efter trossen ned på isen — för att äta frukost trodde vi. Till allas vår förvåning marscherade vi emellertid förbi fältköken och styrde kosan rakt mot flodstranden på högra sidan. Framkomna till strandbrinken gjorde vi halt, och så beordrades det att vi skulle klättra upp på denna. Någonstans bakom busksnären däruppe skulle

fienden befinna sig. Vi tyckte att allt detta kommit litet för brådstörtat: man hade åtminstone kunnat ge oss mat först innan vi begav oss ut på ett dylikt uppdrag. Men våra förmän var tydligen av annan mening. Mat skulle vi få senare då vi kom tillbaka, förklarades det. Man trodde kanske att vi på fastande mage bättre skulle tåla det första eldprovet. Vi fick inte tid att resonera över saken alltför länge. Order är order och måste åtlidas. Vi såg därför till att våra gevär och den övriga utrustningen var i ordning samt klättrade uppför den branta strandbrinken. Väl uppkomna dit spanade vi en stund framför oss i diset men kunde inte upptäcka någonting misstänkt. För snårskogens skull kunde vi inte se långt och sikten försämrades ännu mer av diset och dimman. Några fiender kunde vi inte upptäcka, men att de fanns där tvivlade vi inte på. Med jämna mellanrum kom kulor flygande som små eldstrimor och exploderade med knattrande ljud, då de slog mot någon kvist i snären. Även om vi inte såg tyskarna, så såg de tydligen oss så mycket bättre, ty så snart vi började röra på oss blev beskjutningen intensivare. Någonstans måste de således ha en utsiktspost, där man kunde iakttaga våra rörelser.

Men vi blev inte enbart utsatta för beskjutning av handgevär. Då och då kom även större projektiler surrande genom luften. Dessa exploderade med dova skrällar då de slog i marken. Jag förstod genast att det måste vara granater, och för dessa gällde det att taga sig i akt. Vid explosionen kastades skärvorna inte uppåt utan flög utmed marken, så att man kunde bli träffad även om man låg långt borta från det ställe där de slog ned. Jag uppsökte en fördjupning i marken och lyssnade en stund till de rasslande ljuden, som granaterna åstadkom, då de trängde genom luften. Av ljudets styrka och nyans var jag snart i stånd att avgöra om granaten skulle slå i marken i närheten eller flyga längre bort. Då den vek av i en båge ned mot marken började den rassla och skramla som om man skrapat med något hårt föremål över någon järnplatta, men högre upp trängde de genom luften med ett visslande ljud. De flesta av granaterna flög över oss och tog mark nere på isen, men en del exploderade också uppe på strandbrinken.

Vi låg en stund orörliga där vi var utan att göra några försök att komma vidare. Plutoncheferna eggade på oss nere från floden och uppmanade oss att tränga vidare. Fienden var inte långt borta, sade de, det var bara att gå på med friskt mod och slå dem ut ur deras ställningar.

Så småningom vågade vi oss litet längre fram och kom in i busksnären. Där gällde det emellertid att taga sig i akt för skärvorna från kulorna,

som exploderade då de slog emot kvistarna. Ett par av männen blev sårade, men annars led vi inte några förluster den dagen. Den korta och mörka vinterdagen gick snart till ända, och vid skymningens inbrott fick vi order att draga oss tillbaka ned på isen.

Natten tillbringade vi i små hyddor som rysarna byggt här då de omringat staden för något mer än en månad sedan. Jordhyddorna var små och rymde blott sex eller sju man, även om man kröp tätt intill varandra. Varje hydda var försedd med en liten plåtkamin, som vi eldade duktigt innan vi somnade.

Vi sov som stockar, ty vi var utmattade efter den långa marschen föregående natt och de utståndna strapatserna. Följande morgon väcktes vi i gryningen, och efter frukosten skulle vi återigen ut för att söka få kontakt med fienden. Gårdagens expedition hade blott varit ett inledande försök, men i dag skulle det börja på allvar.

Anfallet sattes nu in mot tegelstensbyggnaden på andra sidan järnvägen. Jag fick mitt "eldkop" några timmar senare men för utrymmets skull kan jag inte ingå i närmare detaljer. I mer än en vecka stormades det tyska fästet fruktlöst och under stora förluster. Denna brist på framgång i förening med förlusterna började alltmåra irritera det högre befälet, och så en dag beslöts det att ett avgörande anfall skulle företas. Det var natten före julafton. För anfallet mobiliserades några tunga kulsprutor samt granatkastare. Alla tillgängliga reserver skulle sättas in.

Vi fick order att hålla oss i beredskap ute på fältet bakom en höjning i marken. Det hade blivit töväder, och vi blev genomblöta av att ligga på den våta snön. Dåsande och hackande tänder i kylan väntade vi på framryckningsordern. Denna kom först vid tolvtiden på natten sedan vi väntat i två timmar. Vårt anfall var tydligen väntat av tyskarna, ty vi möttes av en intensiv eld från automatgevär och granatkastare. Det underligaste var att en del granater tycktes komma bakifrån. Vid en närmare undersökning framgick det, att det var vår egen granatkastarpluton, som på detta sätt demonstrerade sin skjutskicklighet. Den hade fått order att stödja anfallet bakom linjen men inriktat granatkastarna så illa, att projektilerna hamnade bland våra egna män. De fick order att genast sluta.

Krypande på marken tog vi oss fram i riktning mot den tyska försvarsställningen. Tyskarna uppehöll en intensiv spärreld. Kulorna flög som små eldstrimmor omkring åt alla håll så att ingen enda plats var skyddad. Jag kröp ett stycke längre fram för att där söka bättre skydd, varvid jag så småningom kom förbi det ställe där vi brukat hålla till tidigare. Framför mig men på långt håll hade jag det stora huset bakom kyrkogården och till vänster häcken vid järnvägen. Jag nådde nästan häcken men inte på samma ställe där vi brukat ta oss ut tidigare utan ett stycke längre fram, där vi första dagen haft kontakt med några finska skarpskyttar. Denna plats var inte direkt beskjuten av tyskarna, eftersom den i viss mån låg bakom deras linjer, och en

liten höjning i marken skilde mig från de övriga männen i vårt förband. Smattret av gevärskulorna hördes här blott dämpat, och jag omgavs av en tystnad som föreföll ovan och underlig. Emellertid hade jag hamnat så långt bort att jag kunde befara att stöta på finska eller tyska skarpskyttar, om de nu hade några sådana utposterade på nätterna. Då jag kommit helt nära diket, som löpte utmed järnvägsvallen, blev jag liggande och spanade lyssnande framför mig i mörkret. Mitt öra uppfångade därvid ett högljutt och ihållande mummel, som kom mig att trycka mig tätt intill marken. En lång stund låg jag och lyssnade till det halvhöga samtalet. Av fruktan för att man skulle upptäcka mig på den vita snön förhöll jag mig så tyst och stilla som möjligt. Varje ögonblick fruktade jag att ett skott kunde avlossas mot mig. Men ingenting hände. Med stigande undran lyssnade jag till det viskande samtalet, som inte upphörde för en enda sekund. Vad kunde man ha att prata om så ivrigt, att man inte ens lade märke till vad som försiggick i omgivningen, frågade jag mig själv.

Av fruktan för att dock till slut bli upptäckt började jag krypa tillbaka hållande mig ett stycke från dikeskanten. I närheten av några långa tallar, som stod bredvid järnvägen, stannade jag ånyo och spejade mig omkring. Till min undran och förvåning hörde jag samma viskande samtal nere från diket även här. Vad kunde det vara för rådslag man höll på med, och hur många fanns det väl därnere? Detta var den fråga som sysselsatte min hjärna. Plötsligt lade jag emellertid märke till att det viskade likadant på andra sidan om mig ute på slätten, och då jag såg upp mot tallkronorna möttes mina öron där av samma viskningar. Det var ett slags stigande och sjunkande men aldrig för ett ögonblick upphörande sorl som av flygande lätta kroppar, vilka oupphörligt befann sig i rörelse fram och tillbaka och därvid gnedes mot varandra med en nästan metallisk klang. Jag stirrade upp mot tallkronorna ovanför mig. Tallarna var långa och släta med en liten krona högst uppe i toppen. Det rådde fullständig vindstilla, så att det inte kunde vara något sus däruppfifrån. Furornas sus var annorlunda, och där jag legat först hade det inte funnits några furor. Jag lyssnade till de egendommiga viskningarna med stigande förundran och något liknande kuslighet, vilken jag själv stämpelade som vidskeplig. Hastigt kröp jag tillbaka över höjningen och där dränktes viskningarna snart i gevärssalvornas smatter. Jag kände mig säkrare där.

Molnslöjan hade nu lättat en smula, och som månen gått upp blev det betydligt ljusare. Temperaturen hade sjunkit kraftigt. Anfallet mot den tyska positionen intensifierades. I skydd av stenar och stubbar hade några av männen tagit sig nästan ända fram till den tyska skyttegravens, som sträckte sig framför byggnaden. Gevärssalvor och hurrarop hördes överallt. I dag hade cheferna för de olika förbanden nästan mangrant

HAPSAL

"Inte alla men många vägar ledde till Hapsal."

Inte alla men många vägar ledde till Hapsal. Huvudstråket för rickul- och sutlepveldse liksom för hargaborna var "storvegen" som slingrade sig över den väldiga Nuckö-slätten, förbi Klockargården ("Kästarsa") och Nuckö kyrka, genom Birkas och Österby långsträckta byar för att göra ett tvärstopp utanför Post-Hans vid Österby brygga. Ett några kilometer brett sund — "Hå-solsjoen" — skilde här Nuckö-landet från staden, och färden gick vidare antingen med rodd- eller segelbåt eller, på senare tid, med motorbåt. Hapsalviken är i allmänhet mycket grund, den är knappast på något ställe mer än ett par meter djup, vilket gjorde färden mindre farofylld. Den kunde dock i hård blåst, under höstar och vårar med svag is och flodvatten, utgöra ett svårt hinder för trafiken till och från staden.

Man kunde komma till Hapsal även om man for i motsatt riktning — över Sutlep—Lenamäe—Nyhovet. I detta fall rundade man Sutlep- och Hapsalvikarna och kom in i staden söderifrån. Denna "omkringveg" var betydligt längre än den som gick över Österby och anlidades endast i undantagsfall av nucköborna, exempelvis för bångstyriga oxar som skulle föras till slakthuset eller för tunga foror som inte kunde fraktas per båt.

När ormsöborna skulle till Hapsal färdades de helt naturligt sjövägen från Sviby brygga till Gamla hamnen i Hapsal, en sträcka på 15 kilometer. I slutet av 30-talet sköttes denna trafik av en liten ångbåt, "skäpe". Fiskarna for naturligtvis i egna motor- eller segelbåtar.

Gamla hamnen i Hapsal var den stora terminalen för såväl nuckö- som ormsöbor så länge vattnet var isfritt, men vintern hade sina egna vägar och gjorde nya infallsvinklar nödvändiga. Beroende på föret anlidades den ena eller andra vintervägen, som i möjligaste mån gick över isen. Den grusbelagda sommarvägen undveks. Huvudvägen var utprickad med "vägabussar" och i snöyra var dessa små enris- eller tallruskor det enda vägfararen hade att orientera sig efter.

Naturligtvis kunde man också komma till Hapsal med tåg från Reval-hållet eller från Rus (Rohuküla). Men järnvägen var inte den naturliga ankomstvägen för folk från svenskbygdens centrala orter. Svenskar från Reval, Nargö och Rågöarna hade dessutom rätt sällan ärende till Hapsal. Sträckan Rus—Hapsal trafikerades framför allt av dagöborna och antalet svenskar på Dagö var som bekant minimalt. Från stora världen kom det ångbåtar till Hapsal. I seklets början från Petersburg och Reval, under 1930-talet från Stockholm.

Väsentligt är att Hapsal låg inom räckhåll för huvudparten av Estlands svenskar, som alla var samlade inom en radie av fyra mil från staden räknat.

För mig och många andra som bodde och växte upp tätt intill "håsolvegen" har Hapsal utgjort ett begrepp som inneslöt allt som var spänning och liv. En ständig ström av skramlande hästskjutsar, fotgängare, småningom också cyklister, passerade den ensliga Klockargården på väg till eller från staden. Några gånger per år blev det också strid. Då var det marknaden, "lada", som lockade folk. Varje "lada" hade sina speciella besökare och efter några års träning kunde man tämligen lätt avgöra om det stundade till "trettandlada", "marslada", "majlada", "mikjalslada-grislada", "storlada" eller "jöllada".

De flesta for till marknaden för att köpa eller sälja men många var med "sarste", d. v. s. hade inte annat syfte med resan än att komma ut och se sig omkring. Det köptes grisar, kanske också en "lada-kudo" och byttes hästar ("lada-aike"). "Najvboa" (neveborna) sålde "basta-kappar" eller någon annan sorts tråkär och på höstarna också tranbär. Slädar, vagnar och hyvelbänkar fanns till salu på marknaderna. Revalköpmännens tyger, huvuddukar, "stordukar", "halvsokkar" etc. fångade kvinnornas intresse. Bland dem som strövade omkring på marknaden fanns många

"Ett några kilometer brett sund — "Håsol-sjoen" — skilde Nuckö-landet från staden, och färden gick vidare antingen med rodd- eller segelbåt eller, på senare tid, med motorbåt."

"Den pampiga stationsbyggnaden är en av de längsta i Östersjöområdet, men så byggdes den också för mottagandet av den kejserliga familjen."

som gick i förlovningstankar. Speciellt höstmarknaden var en "fri-lada". Man bytte dock inte ringar, det gjordes senare inför prästen.

När "lada-fälke" kom hem på kvällen hade de kanske med sig "lada-skäinke" (marknadsgåva) av något slag till den övriga familjen; oftast blev det väl inte mer än "sokorgalt" (vetebulle), vanligt "lada-bre" (vetebröd) eller "nikk-nakker" (kex). Så litet kontanter hade folk att röra sig med, att den som ville köpa ett par bullar med sig hem ofta själv fick nöja sig med att "gnavla" på medfört "smerobre" (smörgås) dagen lång. Självfallet åt han inte i andras åsyn. "Man gick åses än ingen sköld si".

Marknader var inget för barn. Mina första erfarenheter av "Håsol-lada" skaffade jag i tolvårsåldern. Men jag hade tidigare gjort fullt legitima besök i staden. Inköpen av stövlar och mössa var årligen återkommande. Stövlarna inhandlades hos Kariis, mössan hos Laanes. Andra köpte dock både stövlar och läder hos Evald. Jag fick också följa med till Röbolowsky som sålde fina tyger och även färdiga kläder (eller var det först Estika som började med konfektionssydd kostymer?). Inköpen här inskränkte sig dock till "sits"-, bomulls- eller "molton"tyg. Ignatjew (många sade Fignatjew) och Spetsmann var andra väl inarbetade tygaffärer som hade många est-

landssvenskar bland sina kunder. Det hade också Palias, där det såldes grepar, plogbillar, liar, spadar. Tvättfat, plåtmuggar, strykjärn, gafflar, skedar, knivar tillhandahöll Mannow och Siegfeldt. Den senares "hushållskram" var dock "finare" vill jag minnas och därmed också dyrare. För att sätta smak på ansjovisen ("kilor") eller kalvsyltan behövde estlandssvensken "pepar å lorbär" (lagerblad). Det fick han hos Siegfeldts. "Uhesos", kooperativa, var under 30-talet ett välkänt begrepp i våra bygder. På dess gård ställde bonden in hästen om vintern och stegade då gärna in i affären. Där kunde han köpa "bilamel" (vetemjöl), socker, te, makaroner och kanske ett litet paket kakao. Inte långt från kooperativa fanns Selgs färghandel, där man också kunde köpa sig en cykel för 150 kronor — en hisnande summa. Mitt emot färghandeln fanns Tamverks välkända bok- och pappershandel. Något annat än vykort och en eller annan estnisk kalender, Meie Mats, lär väl inte ha funnit avsättning bland estlandssvenskarna. I den centrala staden hade också några estlandssvenskar med större eller mindre framgång sökt etablera sig som affärsman i kolonialvarubranschen — Brandt, Gottkamp och Sedman. Endast den sistnämnde fanns kvar under 30-talet. Bröderna Ambermans skomakeri var också en skapelse av svensk företaganda.

"De flesta for till marknaden för att köpa eller sälja men många var med "sarste", d. v. s. hade inte annat syfte med resan än att komma ut och se sig omkring."

På väg ner mot Gamla hamnen gjorde väl några halt vid Dietrich för att köpa "hojtgaltar" och andra försvann in i affären mittemot Dietrich, monopolet. En tredjedels liter brännvin gick under benämningen "asunik" (nybyggare), en liter-butelj kallades för "riigivanem" (statsäldste) och en hel liter 96-procentig sprit slutligen "president". Väg i väg med monopolet fanns Koppels ansedda kolonialvaruhandel. För att slippa bära på tunga varor från centrala staden gjorde många sina oundgängliga inköp i Jöebes affär som låg nere vid Gamla hamnen. Tågvirke, salt, sill, spik, "vagonsmärjas" var några nödvändighetsartiklar som brukade inhandlas där.

Alla for inte in till staden bara för att köpa det som hörde till vardagens nödtorft. Många hade "ärand" av ett eller annat slag. De ville kanske konsultera "aforkartn" (advokat) för att "giva in e rätn", d. v. s. för att inleda en process. Det hörde till sällsyntheterna att någon fann vägen till Kredii Pank eller Eesti Pank för att sätta in överblivna tior "opa intras", liksom att någon lånade pengar i bank. För att få ett lån måste man ha bra "håndamän" (borgenärer) och sådana stod inte att uppbringa. En funktionär som många bönder hade ärende till var lantmätaren. Även länsstyrelsen — "maakonnaavalitsus" — fick besök och vägen till polisprefekturen vid Wiedemanni tänav liksom till utmätningsman — "kohtupriistav" — fick en och annan träda med eller mot sin vilja.

Någon gång måste även läkare konsulteras — Renteln, Alver, Lindström eller vilken det nu kunde vara. Man gick sannerligen inte till doktorn i onödan. Var krämporna av mera komplicerad art skickades man till länssjukhuset vid Vaba tänav — en del av det gamla de la Gardieska huset. I något av stadens två apotek kompletterades medicinförrådet. Kamomillsblommor skaffade man själv, men "fefformentsdröpar" (pepparmyntsdroppar) eller "baldorjansdröpar" (valeriana) för "livverken" (magont) tillhandahöll apoteket. Det hände väl också att man köpte "fikemakskridor", medicin mot binnikemasken — en

svår plågoande i kusttrakterna. Huvudvärkspulver, aspirin och kamfersprit torde ha utgjort det övriga inslaget i husapoteket. Slutligen måste väl också ett besök hos någon av urmakarna — Vaher eller Karolin — räknas som "ärand". De tillhandahöll också vigselringar.

Att en bonde eller fiskare från svenskbygden av penningnöd oftast måste gå affärerna förbi var en bister realitet. Inget "kram" utan kontanter. I detta självhushållningens samhälle fanns det få och små inkomstkällor. Några kalvar, oxar, får eller svin till "oppkeparn" bildade den finansiella grunden. Ett eller annat vedlass ("håsolve") eller hö till hapsalbornas kossor kunde väl också temporärt sanera ekonomin men knappast de skålpund hemkärnat smör eller det tjog ägg som husmor då och då tvingades avyttra i staden. För en förtjänst av två kronor kunde hon göra en lång stadsresa för att flera timmar stå på torget och låta sig utsättas för en ofta upprörande behandling av "stadsmadamerna" som gick omkring och provsmakade och kritiserade. Ofta måste husmödrarna genom torgförsäljning skaffa pengar inför besöket på valkkvarnen. "Valk, kåmb å spinn e Kiltsas" utanför staden krävde slantar liksom färgeriet Ett nere vid Gamla hamnen. Mången husmor nödgades lämna kvar sin mödosamt hopkomna väv hos färgeriet därför att hon inte kunde betala färgaren. Inte ens ormsö- och enbyborna som sålde hela båtlaster präktig strömning nere vid Gamla hamnen fick pengar över till meningsfyllda butiksronder. Trots att "bitingjar" (böckling) i hela svenskbygden var en väsentlig beståndsdel av den dagliga födan och trots att även det estniska upplandet hörde till avnämarna blev dessa fiskare inte "situerade". Inkomsterna räckte ibland inte ens till omkostnaderna för bränsle och fiskredskap. Bottenlåga priser var någon gång orsaken till att hela lasten vräktes i sjön.

Hapsal var svenskbygdens handelscentrum, men ack så litet man hade att saluföra och så litet man kunde spendera!

"Mandolin och fiol som var mindre energi-krävande (än blåsinstrument) hanterades när blåsaren behövde ta igen sig."

"Sommaren 1933 hölls den första estlands-svenska sångarfesten i Hapsal. Gymnasiets elever deltog både i de lokala körerna och i folkdanslagen."

En alldeles ny typ av "ärand" förde under 1930-talet estlandssvensken till staden oftare än vanligt. Barnen i Svenska gymnasiet behövde påfyllning av proviant med jämna mellanrum. Köp-, salu- och residensstaden hade också blivit skolstaden. Visserligen hade ett antal estlandssvenskar under de första årtiondena av detta sekel besökt skolor i Hapsal — stadsskolan, flickskolan, seminarier, fortbildningskurser, estniska gymnasiet, yrkesskolan, "saumskola" — men en skolstad för svenskbygdens ungdom blev den inte förrän hösten 1931 då det svenska privatläroverket i all anspråkslöshet öppnade en klassavdelning. Gymnasiet kom småningom att inrymma representanter från hela Svensk-Estland. De elever som var nuckö- och ormsöbor och hade närmast hem åkte själva efter proviant. För att hinna tillbaka till stan med första båtturen på måndagen måste de upp i svinottan. Ett stadigt grepp om påsen med smörbytta, surlimpa och fårfiol och marsch ut i mörkret. Åtminstone för under-teknad blev denna promenad en enda kamp mot mörkerrädsla — man måste passera två kyrkogårdar och flera ställen där det bevisligen spökade — och ett jämmerligt väglag. Om man inte hade turen att få följa med Post-Hans över viken fick man ta sig över med roddbåt. Ytterligare ett problem dök upp vid framkomsten till Hapsal.

Hur ta sig till hyresrummet utan att behöva möta sina nya stadsbekanta i smutsiga, blöta kläder och med matsäck och mjölkhämtare dinglande i händerna? Alla nuckö- och ormsölever har någon gång känt förtvivlan över den is som varken bar eller brast, den snöyra som omöjliggjorde all orientering och över den motvind som tvingade dem att på alla fyra ta sig över glansisen. Men fick man skjuts och slädföret var fint eller skridskorna kunde utnyttjas, då var "håsolvegen" åter barndomsårens söndagsväg.

Kapitlet om skolstaden skulle kunna bli långt men får inte bli det i detta sammanhang. Ett och annat må dock nämnas.

Av centralare betydelse än läxor och skola var för hapsalgymnasisten hyresrummet och förhållandet till hyrestanten. Att komma över det rätta rummet och att lämna det i rätt ögonblick krävde omdöme och beslutsamhet. Min första hyrestant i Hapsal var snäll och tålmodig men saknade organisationstalanger. Hon var obetänksam nog att ta emot sex pojkar och en flicka och hade även en egen dotter som gick i gymnasiet. Kön framför torrklosetten på gården tycktes på morgnarna oändlig och trängseln vid matbordet var svår. I vissa avseenden skötte "halvinackorderingen"

"Scouts üksik jalaväe pataljoni — en infanteribataljon — hade i början av 30-talet flyttat in i Nyhovet. — Hapsal var alltså även en garnisonsstad."

själv hushållet. Så snart matsignalen gick — värden lät en bredbladig kniv vibrera mot bordskanten — störtade alla inackorderingar ut i farstun för att ur ett stort skåp plocka ut var sin smörhytta, surlimpa och mjölktilbringare. Detta placerades sedan på bordet — ett litet stilleben vid varje kuvert. Den varma maten var gemensam och tillagades av hyrestanten. Matlagning ingick nämligen i hyrespriset, som uppgick till omkring tre kronor per person och månad! Råvaran tillhandahölls av inackorderingarna. Då förutsättningarna för matanskaffning var synnerligen varierande — en pojke var t. ex. från ön Mon, två från Rickul — uppstod lätt störningar i tillförseln. Dispyter om uteblivna leveranser av potatis, mjöl, korngryn eller fläsk utgjorde en vanlig orsak till flyttning.

Det var dock inte alltid gymnasistens fel att han måste flytta. Vissa hyrestanter ansåg att inackorderingens matsäck var avsedd för värdfolket. Kött och smör var de mest åtrådda varorna och mången förälder kom småningom att undra över hur en spinkig skolpojke kunde konsumera lika mycket av dessa varor som hela den hemma- varande familjen. Det torde dock ha hört till ovanligheterna att skolgossen-hyresgästen blev av med sin hemifrån medförda halvmadrass. Detta hände mig då jag gick i näst sista klassen. Min värdinna ansåg tydligen att den borde lämnas till en mera behövande, i detta fall hennes några månader gamla baby.

Hapsalgymnasisterna flyttade ofta och svens- skarna låg sannolikt främst i statistiken. Det gällde att komma uppåt på den rangskala, i vilken inackorderingsrummen var inordnade. Det gjorde vi den gången då vi på det nya stället tilläts använda bastun före klockan sju på morgnarna!

Den svenske hapsalgymnasisten hade sin egen uppfattning om hur fritiden borde disponeras. Det var synnerligen populärt att vara medlem av estniska gymnasiets blåsorkester. Ett eget "horn" utgjorde en statussymbol och promenaden genom staden företogs gärna med detta instrument under armen. Skolövningarna gick i allmänhet under benämningen "plårr" och förlades med förkärlek till sena kvällstimmar. Mandolin och fiol

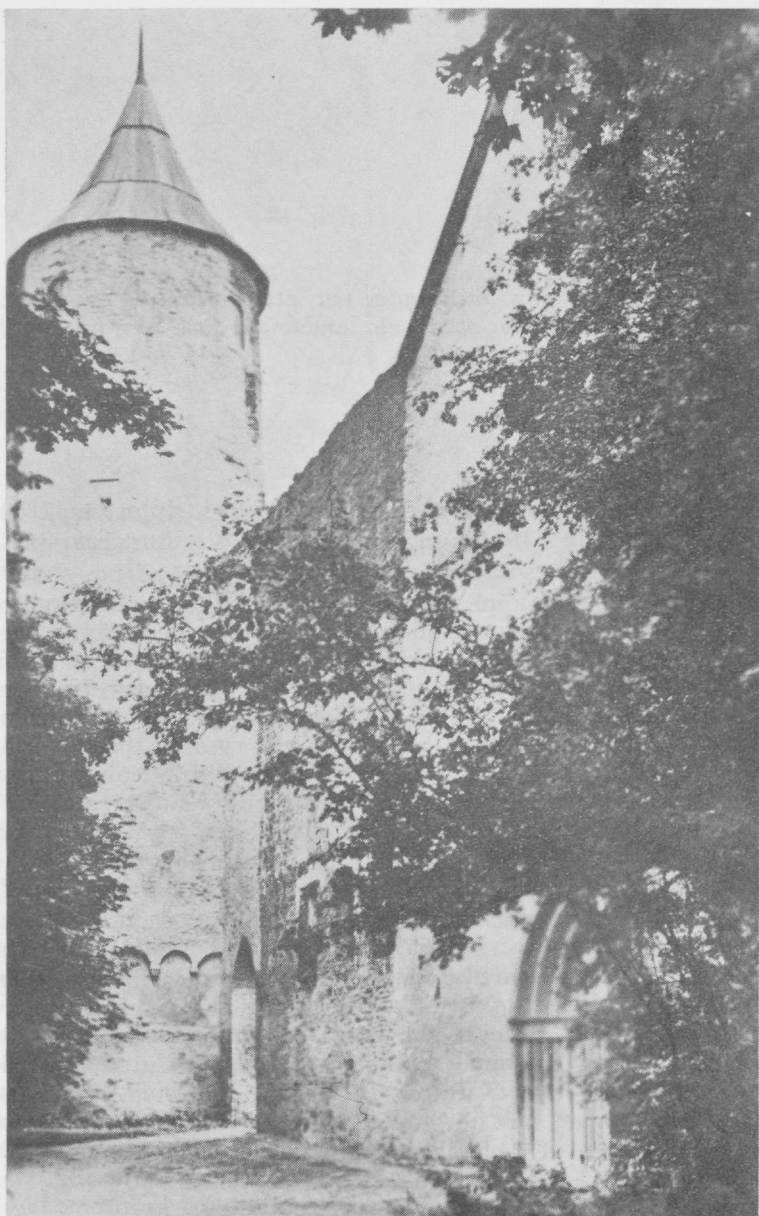
som var mindre energikrävande hanterades när blåsaren behövde ta igen sig. Så fick också svens- skarna med tiden ett stadgat rykte om sig att vara stora musikälskare!

Alla var roade av idrott och bollspel. Det dominerande bollspelet var volleyboll och de årligen återkommande "turneringarna" olika klasser och skolor emellan gav detta spel en speciell tjusning. Skytte omfattades med entusiasm. Liksom hornet var också geväret en statussymbol. Den som gick in i skyddskåren tilldelades ett eget mausergevär som han fritt fick disponera över. Svenska gym- nasiet vann en vår rikstävlingen i skytte och till- delades i slottsparken första pris ur general Lai- doners hand. Ett stolt ögonblick.

Mest lockade ändå friidrotten. När helst man kom till den s. k. Afrika-stranden — centrum för sommarens badliv — fanns där någon svensk gymnasist som tränade kula, diskus eller spjut. Våra idrottsredskap var tyvärr avsedda för seni- orer och resultaten blev därefter. Vi sex pojkar som bodde tillsammans under min första termin förlade en tid idrottsövningarna till värdfolkets kombinerade frukt- och köksträdgård, tills den fick utseendet av ett kraterlandskap och värdin- nan började reagera. Diskusen skadade drivhuset och spjutet jättepumporna. Straffet drabbade oss i form av välling på pumpa till varje middag och sallad på pumpa till varje kvällsvard under pe- rioden oktober—december.

Skolans energiske gymnastiklärare krävde av dem som ville ha överbetyg diverse färdigheter i fristående gymnastik som aldrig övats i svensk- bygden. Sedan musiken tystnat framåt midnatt började övningarna i stupfallstående mot dörrar och bufféer. Madrasserna fick tjäna som tränings- mattor för voltövningar och lungkapaciteten upp- övades med hornet och tidtagaruret. Noggranna anteckningar gjordes över prestationer och fram- steg.

Till verkliga fritidsnöjen hörde de dagliga be- söken i Sedmans affär. Skolpojkarerna var natur- ligtvis ytterst köpsvaga kunder och ofta till klart förfång för den normala kommersen, men de var dock tolererade. Sedmans blev en viktig sam- lings- och informationscentral f. a. för de svenska

”Om stadens största turistattraktion — slottsruinerna — kan dessa fakta nämnas: Den av murarna omgivna arealens storlek beräknas till ca 38.000 kvadratmeter. Yttre ringmuren har den imponerande längden av 804 meter. Murens höjd varierar mellan 8 och 12 meter och inemot tre fjärdedelar är helt intakt. Det s. k. klocktornet, 38 meter högt, erbjuder en magnifik utsikt.”

gymnasisterna men också för andra svenskar som under stadsbesöket kom dit för en stunds underhållning. ”Ynglingar i stora lag stå hos Sedmans varje dag” rimmade vår biologilärare. Sedan Sedmans stängt klockan fem hörde det till ordningen att promenera fram och tillbaka längs stråket Karja—Posti tänav. Denna sysselsättning synes ha varit karakteristisk just för gymnasisterna, ester såväl som svenskar och tyskar. Ofta kunde dessa promenadrundor på eftermiddagarna — kvällen hade sina egna turer — avslutas med ett besök i saboterande syfte hos någon kamrat som föredrog att fördriva tiden med läxläsning.

Bataljer utkämpades även i Hapsal, mellan enskilda elever och mellan grupper. Till en början stod ofta svenskar mot ester. Det var lätt att redan på avstånd höra och se vem som tillhörde den ena eller andra nationaliteten. Svenskarna hade en gul rand i skolmössan, esterna en vit.

Den första svenska klassen i Hapsal bestod emellertid av många äldre gossar, tidigare verksamma inom tunga yrken. Deras muskelstyrka hade den positiva effekten att fredsförbund snart ingicks mellan svenskar och ester, ett förbund som prolangerades och blev permanent.

Det som emellertid gav glans åt gymnasistens tillvaro var de ganska ofta återkommande skolfesterna. Sällan torde något läroverk ha anordnat så ambitiösa tillställningar som det estniska gymnasiet och dess målsmän i Hapsal. Skolan förfogade över en stor, modern festsal med scen och lämpliga biutrymmen. De långa korridorerna var särskilt uppskattade av festdeltagarna som glatt konverserande strövade runt i strikt procession. Gymnasiets fester lockade också stadens societet, och f. d. elever strömmade till från landets alla hörn. Vid gymnasiefesterna kom de färdigheter som mödosamt inlärts under danslektionerna till

”Den initierade vet att i Hapsal banden mellan stad och landsbygd inte har hunnit klippas av.”

praktisk användning. Gymnasisten dansade med djupt allvar, helt koncentrerad på det invecklade fotarbetet. Det dansades väl och elegant i Hapsal. Och det spelades teater och musicerades. Vem minns inte med vilken bravur operetten Maritza utfördes på skolans scen.

Även det lilla Svenska gymnasiet vågade någon gång arrangera en allmän fest. Folkdanserna utgjorde då ett uppskattat inslag. Dessa svenska fester skaffade skolan välbehövlig reklam och lockade dessutom målsmän och ungdomar från landsbygden till deltagande. Sedan svenskarna så att säga fått fast kulturellt fotfäste i Hapsal, började också enstaka svenska gudstjänster att hållas i Johanneskyrkan (Jaani kirik). En stor del av de svenska gymnasisterna konfirmerades också där. Sommaren 1933 hölls den första estlands-svenska sångarfesten i Hapsal. Gymnasiets elever deltog både i de lokala körerna och i folkdanslagen. Sångarfestens musikaliske ledare och huvuddirigent var de båda läroverkens högt uppskattade musiklärare, kompositören och sedermera professorn vid konservatoriet i Reval, Cyrillus Kreek. Allmänna idrottstävlingar mellan svenskar och ester blev också under dessa år en allt vanligare företeelse.

Under två somrar efter avslutad skolgång var jag som menig och kadett på nytt i Hapsal. Scouts üksik jalaväe pataljjon — en infanteribataljon — hade i början av 30-talet flyttat in i Nyhovet, sedan det folkskoleseminarium som förlagts där tvingats slå igen sina portar på grund av myndigheternas rädsla för en politisk radikaliserings av elev- och lärarkår. Hapsal var alltså även en garnisonsstad. Det medförde vissa fördelar för svenskygdens ynglingar att ha sitt militära förband alldeles inpå knutarna. De kunde räkna med större förståelse hos befälet när språkkunskaperna klickade, de hade många av sina egna att tala hemmadiakten med och kunde utnyttja fritiden till strövtåg i staden eller till en snabbvisit i hembyn. Personligen fick jag under rekryttjänstgöringen på ”Nehove” tjänstgöra som guide för mina exerciskamrater. Låt mig här rekapitulera vad de fick veta (och lite till).

Hapsal fick stadsprivilegier i slutet av 1200-talet. 1925 kunde staden fira sitt hundraårsjubileum som erkänd kurort. Stadens kärna, slottet, och den innanför dess murar belägna bebyggelsen var i århundraden utsatt för krig och elände. Det ärevärdiga biskopsslottet, för stiftet Wiek-Ösel, som började uppföras under 1260- och 70-talen, har omväxlande tillhört tyska orden, olika biskopar, danskar, svenskar och ryssar. 1625 överlätit Gustaf II Adolf mot en rundlig penningssumma staden Hapsal till dåvarande landshövdingen i Estland, greve de la Gardie, som utträttat mycket för staden och dess innevärdare. Det stora nordiska kriget och pesten gjorde sedan slut på allt uppbyggnadsarbete. Från 1710 var ryssarna härskare över en nästan utdöd stad. Slottet låg i ruiner, snart också den vackra katedralkyrkan. Det skulle dröja ända till 1870-talet, innan slottskyrkan hade restaurerats och kunde användas för sitt ändamål. Staden upphöjdes i slutet av 1700-talet av Katarina II till s. k. kreisstad (residensstad) och började därmed resa sig ur förstörelsen. En viss blomstring inträdde från mitten av 1800-talet då förnämna kurgäster började uppsöka staden för att få bot mot reumatiska krämpor.

Om stadens största turistattraktion — slottsruinerna — kan dessa fakta nämnas: Den av murarna omgivna arealens storlek beräknas till ca 38.000 kvadratmeter. Yttre ringmuren har den imponerande längden av 804 meter. Murens höjd varierar mellan 8 och 12 meter och inmot tre fjärdedelar är helt intakt. Det s. k. klocktornet, 38 meter högt, erbjuder en magnifik utsikt. Härifrån kan man tydligt se att staden består av två långsträckta formationer, liknande ben, där Nya hamnen och Stora holmen bildar de yttersta tåspetsarna. Dessa ben skils åt av den s. k. Lilla viken, en lagun mitt inne i staden. Otaliga små låga enplanshus helt dränkta i yppig grönska bildar den egentliga staden. Låter man blicken gå ut över nejden ser man i norr långt bort över Nuckö-landet Österby, Skottanäs och Lyckholm. I väster bland glittrande vågor syns först ett antal mindre holmar, sedan den ganska stora Hästholmen och längst bort Ormsö. I sydväst möter det grönskande landet med Kiltsals radiomaster, slottet Linden, Pullapää-klinten och Rus hamn.

"Här (vid Gamla hamnen) står några "formän" och väntar på en körning, fiskare bjuder ut sina produkter och många väntar på lägenhet till Österby eller Sviby."

I söder kan man se ända till Ridala. I öster slutligen möter ögat först Nyhovet med omkringliggande jordbruk, trädgårdar och exercisfält och längre bort Salk (Salajögi) och andra estniska byar.

Endast en port leder in i slottsruinerna. Inom murarna finns uppskattade promenadvägar, idrottsplats, tennis- och bollplaner och så naturligtvis Vita damen. Denna berömda jungfru, som inspirerat konstnärer och kompositörer till fantasieggande verk, framträder i mänskensklara augustinätter i ett av slottskyrkans fönster och lockar alltid ett stort antal åskådare. Under grushögarna av det forna biskopsslottet finns en mängd hemliga gångar och valv som också eggat folkfantasin.

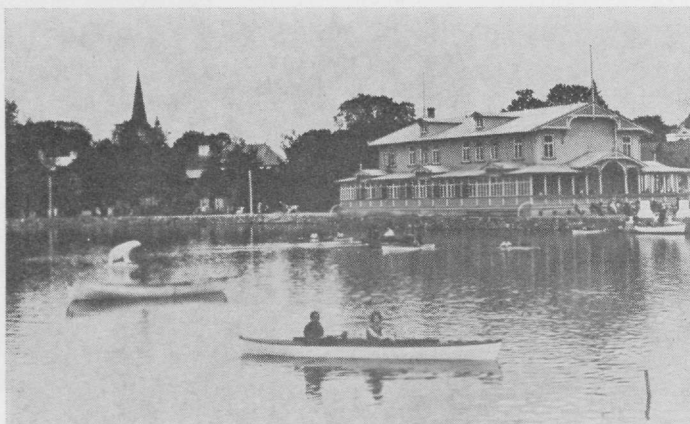
Det lilla rådhuset och Gamla apoteket — båda byggnaderna ligger intill torget och är uppförda omkring 1770 — är också värda all uppmärksamhet. Strax intill dessa byggnader finns Johanneskyrkan, som sannolikt uppfördes i slutet av medeltiden. Den pampiga stationsbyggnaden är en av de längsta i Östersjöområdet, men så byggdes den också för mottagandet av den kejsarliga familjen. En f. d. hapsalgymnasist pekar självfallet på den pampiga gymnasiebyggnaden vars lilla röda takobservatorium ger den dess karakteristiska kontur. Den nya folkskolan liksom general Laidoners sanatorium och några av sekelskiftets aristokratvillor utgör också ståtliga byggnader.

Det som gjort staden känd långt utöver landets gränser är nog inte minnesmärkena — slottsruinerna kanske undantagna — utan den radioaktiva hälsogyttjan, en blågrå, mjuk, lerig massa som luktar svavelväte. Den finns i decimetertjocka lager framför allt i Lilla viken, utanför det s. k. Kastinina längst västerut och även i sundet mellan Ormsö och Nuckö. Redan i början av 1800-

talet kom man underfund med att gyttjan i Hapsalviken hade en läkande effekt på olika krämpor — led- och muskelreumatism, podager, hudsjukdomar, ischias m. fl. Magnus de la Gardie lät 1825 uppföra ett gyttjebadhus i närheten av Kastinina. Detta såldes till apotekare Bergfeldt, härav benämningen Bergfeldtska badinrättningen. Ett annat badhus byggdes 1845 av dåvarande stadsläkaren K. Hunnius och baron Ungern-Sternberg. Ur denna anläggning framväxte småningom den moderna Arronets-Krusenstiernas badanstalt nere vid Stora promenaden.

Redan vid mitten av förra århundradet besöktes Hapsal av ett tusental badgäster årligen. 25 år senare passerades 2000-strecket. Det var framför allt rika ryssar från Petersburg och Moskva som sökte sig hit. Sedan självaste tsaren och hans familj började besöka den lilla staden var dess anseende ständigt i stigande.

Den utländska societeten anlände med ångbåt till Nya hamnen eller med hästskjuts. En ångbåtsresa mellan Petersburg och Hapsal kostade i seklets början i första klass 10 rubel, i tredje 4 rubel. Ett bra sommarhus kunde man hyra för 200 rubel per säsong, ett enkelrum för 10 rubel. Först 1905 förenades Hapsal via järnvägen till Kegel—Reval med den stora världen, vilket omedelbart återspeglades i badgästfrekvensen. Världskriget satte ett tvärt stopp för Hapsals vidare utveckling som kurort och sommarstad. Under självständighetstiden kom turismen småningom i gång, men Petersburgssocieteten var för alltid borta från badanstalterna i Hapsal. Först under 1930-talet uppnåddes 1800-talets besökssiffror. Omkring en fjärdedel av alla badgäster kom från Sverige och Finland. Många tillfälliga turister syns tyvärr ha kommit enbart för den billiga spritisens skull.

”Restaurang Kuursaal och musikpaviljongen — sällskapslivets två absoluta centra — ger en vid utsikt mot Nuckölandet över Hapsalviken som alltid är full av kanoter, roddbåtar och segelbåtar.”

”Från Stilla promenaden kommer man snabbt till Kastinina och Bergfeldtska parken med badanstalten och de långa raderna av små avklädningshytter ute på skrangliga bryggor.”

Många underliga språk kunde under sommaren höras på Hapsals gator. Vilket språk talade då den egentlige hapsalbon? Var han tysk som många påstod? Nej, Hapsal var ingen tysk stad under 1930-talet. Tyska förstods visserligen överallt, men statistiken säger att av de ca 4.700 urinnevånarna endast omkring 250 var tyskar. Siffran skulle naturligtvis ha varit högre om inte en del ”kadakad” (renegater) nu föredragit att åter betrakta sig som ester. Hapsal var svenskarnas stad om man tänker på den centrala roll den spelade för den omkringliggande svenska landsbygden. Bortsett från de 50—60 svenska eleverna, som i allmänhet inte var mantalsskrivna i staden, var emellertid endast ett hundratal av Hapsals permanenta befolkning svenskar. Ryssarna var ungefär lika många som svenskarna men de märktes mer i olika sammanhang, framför allt i affärlivet. Antalet polacker, letter, judar och finnar i Hapsal uppgick sammanlagt till ett hundratal. Under den här aktuella perioden måste Hapsal alltså betraktas som en estnisk stad med tyska, ryska och svenska kulturella inslag.

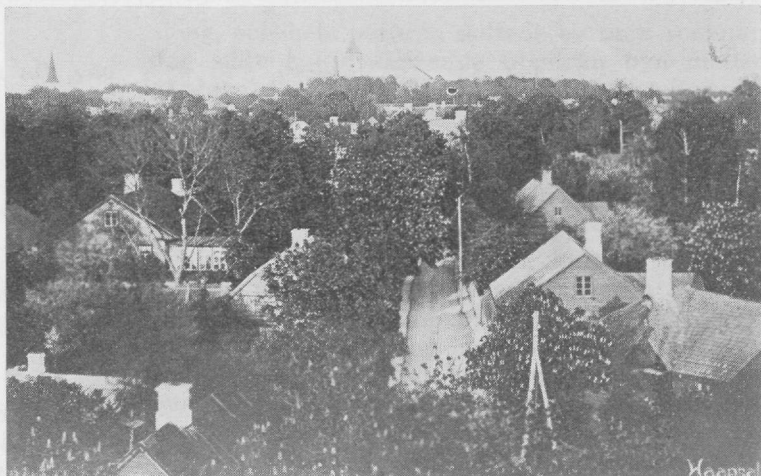
1930-talets hapsalbo är beroende av turistnäringen. Stadens fäder gör allt för att locka hit badgäster. Man förskönar staden på olika sätt, bygger ett nytt badhotell, satsar på ungdomens fritidssysselsättning, tillsätter turistintendent o. s. v. Men denna näringsgren har inte samma dominerande ställning nu som under tsartiden.

Omkring en tredjedel av stadens invånare ägnar sig åt industri och hantverk. Den offentliga sektorn sysselsätter omkring 19 procent, 12 procent har sin utkomst av handel och ungefär lika många är jordbrukare. Den sistnämnda uppgiften kanske förvånar en utomstående, den initierade vet däremot att i Hapsal banden mellan stad och landsbygd inte har hunnit klippas av.

Liksom i alla småstäder frodas även i Hapsal småborgerligheten. Hapsalbon känner sig inte jätad och har god tid att registrera skvaller och vidarebefordra de senaste nyheterna. Det svenska inslaget från den omgivande landsbygden ger liv åt stadsbilden. Ormsökvinnornas pittoreska dräkter har under årtiondenas lopp nästan dagligen kunnat skådas på stadens gator men alltjämt väcker de viss uppmärksamhet. Ibland kommer runöbor på besök och då får man se även män i nationaldräkter. Kvinnoöverskottet märks överallt i denna stad; särskilt stor är åldersgruppen kvinnor över 60 år. Det bor ett påfallande stort antal änkor i Hapsal. Många välkända och färgstarka s. k. original finns — stadens minoriteter är väl företrädna inom denna grupp. Något bråk mellan olika nationaliteter förekommer knappast, möjligen finns hos en del en viss avoghet mot den tidigare tyska herremannaklassen. Däremot är det uppenbart att länsförvaltningen, särskilt länets skolstyrelse, har svårt att agera med oväld och full neutralitet.

”Sommarhapsal är dock inte bara paradstråk mellan skulpturer och blomsterrabatter utan låga trähus i blommande fruktträdgårdar, kullerstensbelagda gränder och torg.”

Låt oss slutligen vandra runt i sommarstaden Hapsal. Afrika-stranden med sandplage och simbassäng ligger endast några hundra meter från slottsruinen. Detta bad- och solcentrum övergår i den vackra och välvårdade Stora strandpromenaden (senare omdöpt till Poska puiestee). En vandring längs denna promenad i riktning mot restaurang Kuursaal och musikpaviljongen — sällskapslivets två absoluta centra — ger en vid utsikt mot Nuckö-landet över Hapsalviken som alltid är full av kanoter, roddbåtar och segelbåtar. Den som har råd stiger in i kursalen och äter eller ”foxar” om det är lämplig tid på dygnet, de flesta stannar utanför för att lyssna till symfoniorkestern. Det är inte osannolikt att orkestern just framför något stycke av Pjotr Iljitj Tjajkovskij, kanske rentav hans lyriska Souvenir de Hapsal. Staden glömmet inte sin framstående kurgäst från sommaren 1867. Bakom musikpaviljongen syns Arronets gyttjebadhus, några av stadens pensionat och de båda segelsällskapens klubblokaler.

Den som inte låter sig attraheras av det hektiska livet utanför kursalen fortsätter kanske sin rundvandring via den s. k. Lilla promenaden och sedan längs Hamngatan för att småningom stanna nere vid Gamla hamnen. Här står några ”formän” och väntar på en körning, fiskare bjuder ut sina produkter och många väntar på lägenhet till Österby eller Sviby. Från Gamla hamnen återstår drygt en kilometer för den som vill komma ut till Stora holmen och dess förträffliga badvatten.

De flesta flanerare tar säkert hellre den kortaste vägen från Stora promenaden över till Stilla promenaden, som slingrar sig runt den inre bukten av Lilla viken och är Hapsals mest romantiska promenadstråk. Hit går det unga Hapsal för att se på solnedgångarna i havet ut mot Hästholmen och kanske för att höra på grodornas kväkande och titta på härnarna av sjöfågel. Från Stilla promenaden kommer man snabbt till Kastinina och Bergfeldtska parken med badanstalten och de långa raderna av små avklädningshytter ute på skrangliga bryggor. Ännu har vi inte kommit till strandpromenadens slut. Tvärtom börjar här vid Bergfeldts

park den längsta promenaden, stråket Öhtukallas (”Kvällspromenaden”), som fortsätter nästan ända fram till stationsbyggnaden. Från denna strandpromenad öppnar sig en helt ny vy, nu mot Paralepastranden — den kanske berömdaste av stadens badstränder. För den som vill fullborda cirkeln (rektangeln) återstår endast att forcera landgränsen i söder, där han förutom stationen passerar stadens kyrkogård, slakthuset, elektriska kraftverksstationen och ett antal koloniträdgårdar. Men denna promenad hör knappast till dem som turistintendenten rekommenderar.

Sommarhapsal är dock inte bara paradstråk mellan skulpturer och blomsterrabatter utan låga trähus i blommande fruktträdgårdar, kullerstensbelagda gränder och torg. Vad en del finner pittoreskt är för andra en källa till förtret. De kritiska anser att gatorna är obekväma att åka och gå på, att det dammar förfärligt i de centrala delarna, att stadsplanen är gyttig och gör det svårt för främlingen att orientera sig. Ändå är det så enkelt! Gå ut till någon strand och ta därifrån in riktningen på nytt. Och ingen kan undgå att finna huvudstråket — Revalvägen söderifrån som övergår i Posti tänav — Karja tänav — Ehte tänav — Sadama tänav — Gamla hamnen (läses av nuckö- och ormsöbor i omvänd ordning!) Detta är stadens pulsåder, vardagslivets motsvarighet till ”somartiskas” romantiska promenadstråk.

Hapsalsiluetten som den sågs från Nuckö-landet kan aldrig raderas ut för den som ofta i sin barndom spejät ut över viken. Dess övre rand har taggar — slottets klocktorn, gymnasiets observatorium, ett par kyrktorn, taken på några högre ståndsvillor, sådesmagasinet vid Nya hamnen, flyghangaren på Stora holmen. Denna siluett jämte konturerna av Nuckö och Ormsö var det sista många estlandssvenskar såg av sitt gamla hemland. Vägen mot det okända gick ut från Nya hamnen — ”håsolvegen” förlängdes över Östersjön den gången.

Forts fr. sid. 6

infunnit sig och de eggade på sina män allt vad de orkade. De föregick själva med gott exempel och sköt allt vad de hann. Då det egentligen inte fanns någon eller något att sikta på, riktade man därvid ofta helt enkelt vapnet upp i luften och lät kulorna flyga i väg. Att skjuta med en kulsprutepestol mot en hög av tegelsten kan knappast betraktas som ett lyckat företag. Det viktigaste var att göra så mycket oväsen som möjligt för att på så sätt skrämja tyskarna på flykten.

Jag kröp fram ett stycke så att jag kom att ligga nästan i den främsta linjen. Tyskarna igångsatte i samma stund ett intensivt bombardemang med grantkastare borta från byggnaden bakom kyrkogården. Denna gång hade de tagit till de grövsta projektilerna, och granaterna exploderade med öronbedövande smällar. Vår organisatör för den untkommunistiska organisationen, en pojke i tjugufårsåldern vid namn Meriloo, kröp fram till mig och låg en stund vid min sida. Han var liten till växten och hade ett nästan barnsligt ansikte. Icke desto mindre var han i vardagslag full av energi. För ett par år sedan hade han rustat sig för en världsomsegling tillsammans med ett par andra likasinnade, men av någon anledning hade företaget strandat innan det ens börjat. Just nu föreföll det emellertid som om hans mod och tapperhet höll på att lämna honom i sticket.

— Hör du Sigurd, sade han, jag är ingen rädd man och har varit med om ett och annat i mina dar, men det här blir för mycket även för de starkaste nerver. Skall vi inte krypa tillbaka litet, där det är säkrare?

— Med om ett och annat, ingen rädd man, upprepade jag för mig själv och kunde inte hålla ett småleende tillbaka trots den allvarliga situationen. Den högtidliga tonen och de storvulna orden uttalade av denna flickaktiga, nästan barnsliga mun verkade så komiska att jag helt enkelt inte kunde låta bli att dra på smilbandet.

— Låt oss vänta ett tag till och se, sade jag, kanske slutar dom snart med att skicka de grova pjäserna.

Men bombardemanget fortsatte med oförminskad styrka, och skärvorna från de exploderande granaterna flög åt alla håll omkring i luften. Det var sannerligen påfrestande för nerverna, det fick jag medge. Manspillan var också stor.

Efter en stund kröp vi därför tillbaka ett stycke och fann en större fördjupning i marken. Där påträffade jag tre eller fyra andra män av vårt kompani. Jag lade mig på rygg med ränseln under huvudet och tittade upp mot himlen. Av någon anledning kom jag att tänka på hemmet och att det var julafton som stundade. Vad manne man nu gjorde därhemma?

Knappt hade jag uttalat denna fråga för mig själv, förrän jag försattes till ett helt annat landskap. I stället för snötäckta vidder med svartnade ruiner och stympade lik, där de flygande molnen kastade skuggor som likt vålnader strövade fram över slätten, såg jag framför mig ett sommargrönt landskap. Solen sken och fåglarna

sjöng, och hela naturen doftade av bara sommar. Jag själv kom vandrande uppifrån byn mellan gårderna. Jag hade äntligen kommit hem efter min långa resa. Uppe på Lintrasbackarna betade korna, jag kunde tydligt höra hur skällorna pinglade, och ute på åkern höll min far på att plöja. På stigen mellan åkrarna mötte jag min mor som var ute för att plocka ogräs åt korna. Detta skulle de ha vid mjölkningen hemma. Jag hälsade på henne och ville berätta om mina äventyr, men till min förvåning visade hon sig inte stort intresserad av vad jag hade att förtälja. Så satt jag hemma vid bordet, man dukade fram maten, men då gick det som vanligt: jag vaknade innan jag hann börja äta. Skakande av köld satte jag mig upp och gnuggade mig i ögonen. Natten hade redan förrunnit, och vintermorgonens gråa sken silade över nejden. Allt var förunderligt tyst omkring mig. Jag riktade blicken bort mot den tyska fästningen och måste gnugga mina ögon på nytt: där klättrade ju våra egna män omkring. All skottlossning hade avstannat. Mina kamrater berättade att tyskarna lämnat fästningen i gryningen och flytt in mot staden, följda av kulspruteelden från våra förband. Jag reste mig en smula skamsen över att ha råkat somna just vid en sådan tidpunkt. Det kändes underligt att gå upprätt på ett ställe, där vi dittills blott kunnat taga oss fram krypande på magen och med näsan tryckt mot marken. Några män kom tillbaka från den tyska fästningen med konserver och bröd, som de flyende tyskarna lämnat kvar. Allt av värde hade redan plundrats då jag kom till stället. Dörren och öppningen till fästet hade skjutits sönder, men inuti var allting helt ännu. Därinne fanns liggplatser och britsar för trettio eller fyrtio man. Uppbrottet hade av allt att döma försiggått i största hast. Allting därinne låg kastat huller om buller på golvet. Ett par säckar med kaffebönor hade strötts ut men några andra matvaror stod inte att upptäcka mera; de som kommit först hade lagt beslag på allt i den vägen.

Då jag kom ut igen var två män i färd med att slåss strax utanför. Det var något föremål som de hittat och båda ville ha. Vad det var kom jag inte underfund med. Kanske var det en guldring eller en klocka. Tyskarna bestod sig med dylik lyx även vid fronten. Där man inte kvickt nog fick av ringen på ett fruset finger togs kniven till hjälp och fingret skars av utan vidare. Ute på fältet rotade andra omkring på jakt efter byte.

Våra förmän hade under tiden kommit till stället. Man gav order om att alla vapen som lämnats kvar av tyskarna skulle samlas ihop. Detsamma gjordes med vapnen av våra egna stupade. Vi fick sedan i uppgift att bevaka platsen hela dagen för att tyskarna inte skulle bli i tillfälle att återvända dit.

I skymningen kom en löjtnant från ett annat förband i sällskap med vår kompanichef, och vi fick order att följa löjtnanten till en annan stridsplats. Det var den kyrkogård, vi försökt storma första dagen här, som ännu bjöd på motstånd. Tyskarna hade innanför den låga mur, som omgav kyrkogården grävt skyttegravar och försva-

rade sig till det yttersta. Framför kyrkogården fanns en stor öppen plats, och denna tog vi oss springande över. Löjtnanten gick i täten och ibland utstötte han hurrarop och sköt med pistolen i luften.

Vi kom fram till den låga muren kring kyrkogården utan att bli utsatta för beskjutning. Genom en öppning i muren tog vi oss in och hamnade i en lång löpgrav som sträckte sig tvärsöver gravgården. Denna hade tydligen grävts av tyskarna, men de hade drivits ut därifrån, och nu höll man som bäst på att erövra hela kyrkogården. Skyttegravnen löpte utmed kyrkogårdens kortända. Framför oss hade vi hela den öppna platsen som blott var otydligt skönjbar i halvmörkret. Vid hörnet av muren hade man ställt upp en pansarvärnskanon och en kulspruta.

Vi hade knappast kommit ner i skyttegravnen då tyskarna satte i gång med ett motanfall. Deras hurrarop ljöd någonstans från andra ändan av kyrkogården och utifrån på andra sidan. Samtidigt började ett intensivt bombardemang med granatkastare. Man hade tydligen uppmätt avståndet noggrant, ty projektilerna slog ner alldeles i närheten eller föll i själva skyttegravnen. Verkningarna blev förödande. De sårade som inte kunde taga sig upp på egen hand sjönk ner där de var och blev liggande. Deras kamrater klättrade över dem och snart rörde de sig inte mera. Snart var hela bottnen av skyttegravnen täckt av stupade, och man kunde inte taga sig fram utan att trampa på deras stelnade kroppar.

Kulsprutan vid hörnet av muren spann sin ticande sång och likaså arbetade pansarvärnskanonen vidare utan att låta sig tystas. Snart drog sig tyskarna tillbaka igen efter ett misslyckat anfall, men granatkastarelden fortsatte om än inte med samma häftighet. En granat exploderade framför mig på kanten av skyttegravnen. En frusen jordklump träffade min axel och en annan huvudet. Ögon och öron var fyllda av jord. Halvt medvetlös och med ena armen domnad tog jag mig fram till andra ändan av skyttegravnen. En liten ryss vid namn Bogdanov från vårt eget kompani hjälpte mig upp ur denna. Därefter tog vi oss tillbaka över den öppna platsen och kom snart till vårt läger som låg uppe på en kulle vid järnvägsviadukten. Där uppsökte vi ambulansen och fick var sitt papper på att vi var skadade och så lade vi oss att vila i zemljankan. Efter ett par timmar kom också de andra männen tillbaka. Tyskarna hade lämnat både kyrkogården och det bakom liggande större huset, varför striderna nu var slut i detta område. Nästa dag skulle vårt förband flyttas till ett annat frontavsnitt. Bogdanov och jag avlämnade våra vapen eftersom vi var tillfälligt odugliga för tjänstgöring vid fronten. Natten tillbringade vi tillsammans med de andra i zemljankan, sedan vi eldat den ordentligt varm. De andra gjorde uppbrott redan i gryningen, men vi sov ett par timmar till och följde sedan efter, då vi kände oss tillräckligt utvilade.

Det var en vacker vintermorgon, och vi anträdde färden vid gott mod. Himlen hade mulnat och

Jul

Den kommer igen, den signade dag.

(Re'n adventstiden är inne.)

Då vardagens id avstannar ett tag,

och helgstämning griper vårt sinne.

Fast bevisen för stjärnan och Österns män

till sin halt äro skäligen vaga,

och änglasången från Betlehem,

blott är världens vackraste saga.

Dock vilja vi än följa stjärnan, som sken.

för vise männen på leden,

och lyssna till sången, som klingande ren

bebådar den eviga freden.

Ja, kom kära jul med frid till vår jord;

värm upp alla hjärtan i snöig Nord!

Georg Stahl

Skriven på Birkas folkhögskola
före julen 1929

temperaturen hade därför stigit något. Det var lagom kallt för en längre fotvandring. Som vi inte hade några vapen eller annan utrustning kunde vi vandra obehindrat; farten fick vi ju bestämma själva. Så vitt jag kunde förstå färdades vi fram i nordlig riktning, ty staden låg till vänster om oss. Vi hade tidigare fått veta att fältlasarettet skulle ligga åt det hållet.

Vi hade inget särskilt att tala om och vandrade mest för oss själva i tankar. Mest var det väl hemmet och minnet från det som varit, som föresvävade oss båda.

Fall, julesnö . . .

sjöng man kanske någonstans. Ja, det var jul, men det vi såg omkring oss var inte ägnat att inge julstämning. Överallt utmed vägen såg vi spår av krigets framfart. På ett ställe hade tydligen ett åkdon träffats av en bomb, därom vittnade lämningarna av en häst samt ett fordon. Inte ens de stupade hade man haft tid att undanröja överallt.

Men julesnön började falla. Flingorna kom dalande en efter en i början, men snart tätade de till stora flockar, som långsamt singlar ner i den stilla luften. Och medan flingorna föll och föll vandrade vi vidare tysta och trötta ruvande på våra tankar och minnen . . .

Sigurd Ring.

Ett barndomsminne från Höbring

I slutet av artonhundratalet hade min far arrenderat åker och äng av baron Gustaf Taube i Rickul och byggt ett nytt boningshus åt sin familj i byn Höbring på Lång Backan. En bred, gräsbevuxen väg ledde från stora landsvägen förbi boningshuset och vidare längs Lång Backan ända ned till ån.

En sommarkväll anno 1901 hade familjen i det nya huset just avslutat sin kvällsvard, då någon knackade på dörren. Pappa ropade: "Nå, nå, kom båra in!" Och in trädde en ung, nästan rödhårig man med klarblå ögon och ett vänligt leende. Han och pappa hälsade varann så som goda vänner gör. Det var unga läraren Hans Pöhl från Österby, som hade semester och nu var ute på strövtåg i bygden. De båda vännerna satt och språkade rätt så länge och gick sedan ut på gårdsplanen. Vi små nyfikna barn smög oss ut efter de vuxna — vi ville än en gång titta på "främmandet". Och vad fick vi se därute? — Den unge mannen stod på gårdsplanen och bredvid sig hade han ett underligt föremål, som stod på två hjul. Det hade liksom två armar, som på något konstigt sätt var fästa vid främre hjulet. Föremålet glänste som silver . . .

Vad i all världen var nu detta? Jag hade aldrig förr sett något sådant! Och nu fattade Hans Pöhl tag i de glänsande armarna och hoppade upp och satte sig grensle på det underliga föremålet, som började rulla på stigen och ut genom grinden, ut på den gräsbevuxna vägen och vidare över backen ned mot ån. — Det var häpnadsväckande så fort det hade gått. Vi alla — far och mor och sex barn — bara tittade och tittade . . . Tänk, så fort hjulen snurrade runt! Och så de glänste i solen, som eld!

Efter några minuter blixtrade något till på backen bland enbuskarna och snart stod han åter vid vår trappa. Han kunde avläsa effekten av denna sin märkliga uppvisning i våra förvånade ansikten . . . Men titta nu hoppade han åter upp på sitsen och så bar det av för andra gången i svindlande fart . . . Jag stod där alldeles mållös som alla mina syskon. Där, där — där var han tillbaka igen!

Snart skakade främmandet hand med oss alla, hoppade vigt upp på sin cykel (för det var förstås en cykel) och ställde färdens åt motsatt håll, ut på stora landsvägen mot Rikol Hove.

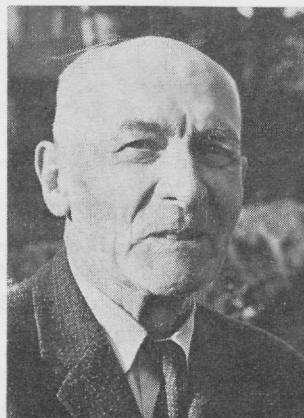
Vilken upplevelse detta var för oss små bybarn, som ännu aldrig hade färdats bort från hemmets knutar, inte ens hade en aning om vart den stora landsvägen ledde, vi som aldrig sett den "stora" staden Hapsal! Man jag hade hört, att den skulle ligga långt, långt borta vid Håsolsjoen.

Jag gick länge och funderade över hur härligt det skulle kännas att få sitta högt uppe på en cykel och liksom bara flyga framåt . . . kanske man på den skulle kunna fara ända till världens

ände, som jag säkert visste fanns någonstans i Amerika . . .

Men pappa sa, att en sådan fin cykel som vi sett, kostade mycket, mycket pengar och att endast rikt folk kunde skaffa sig sådana.

Martha Gottkampf

ALFRED HAMMERMAN

IN MEMORIAM

Den 14 oktober 1966 avled i Stockholm förkämpen för svensk odling och hedersledamoten i Svenska Odlingens Vänner Alfred Hammerman i en ålder av 87 år. Han var född i Kärrslätt på Ormsö och fick sin skolbildning i Hapsal. Efter slutad skolgång var han folkskollärare vid Kärrslätt folkskola i olika perioder. Han övergav dock läraryrket och blev bonde. Alfred Hammermans intresse för det kulturella och för rättvisan har vi många bevis för. Redan när Svenska Odlingens Vänner bildades i Bysholm 1909 var Alfred Hammerman med. I slutet av 1920-talet innehade han förtroendeposten som kommunalordförande. Särskilt energisk framträdde Alfred Hammerman under 1930-talet, då minoritetsförtryckets mörka moln hängde i luften. Även under andra världskriget, då Alfred Hammerman själv hade personliga förluster, kunde han bistå sina medmänniskor med uppmuntran och goda råd.

Jordfästningen ägde rum i Uppståndelsekapellet på Skogskyrkogården den 27 oktober. Många vänner och f. d. elever hade kommit för att taga ett sista farväl och nedlägga kransar. Som en sista hälsning från Svenska Odlingens Vänner nedlades en krans.

L. B.

För allt vänligt deltagande i vår stora sorg
med anledning av vår käre Faders

Alfred Hammerman

bortgång samt för de vackra minnesorden och
blomstergården vid hans bår framföra vi härmed
till släkt och vänner samt Svenska Odlingens
Vänner och Södra Förstäderas Pensionärsförening

vårt varma tack.

BARNEN

Döda

Harald Holm, född den 18 november 1896 på Nargö, avled
den 26 september 1966 i Nacka.

Oskar Klaman, född den 7 oktober 1930 i Korkis, avled
genom olyckshändelse den 22 september 1966.

Arthur Simonsson, född den 29 mars 1897 på Nuckö, avled
den 7 september 1966 i Stockholm.

Änkefru Maria Söderholm, född Klanberg den 6 juni 1895
på Nuckö, avled den 21 november 1965 i Knivsta.

Johan Vestersten, född den 25 april 1881 på Nuckö, avled
den 3 november 1966 i Eskilstuna.

Vår kära Faster och Moster

Gertrud Vaksam

född Alros
* 25 Juni 1875

har i dag stilla insomnat, sörjd och saknad av oss
syskonbarn samt övrig släkt och vänner.

Stockholm den 18 september 1966

SYSKONBARNEN

Sakta kom döden, den kom som en vän
Han tog Dig vid handen
Han förde Dig hem.

Min kära Fostermoder
vår lilla, rara Moster och Faster

Hulda Marks

* 24 Augusti 1877

insomnade i dag lugnt och stilla i tron på sin
Frälsare.

Kustbohemmet 14 Oktober 1966

I ljusaste minne bevarad av mig, släkt och vänner.

OTTI

Syskonbarnen

Ett strävsamt liv har slocknat ut
En flitig hand har domnat
Din arbetsdag har nått sitt slut
Ditt trötta huvud somnat.

Min kära Mamma
vår lilla Mormor

Anette Tegelberg

* 8 Jan. 1907

har lämnat oss i dag i stor sorg och saknad.
I ljust minne bevarad av oss, syskon, släkt och
vänner.

Hägersten 13 Okt. 1966

KARIN och STIG
Mikael Per

Vår älskade lilla Mamma
Farmor och Mormor

Maria Vaksam

* 4 Januari 1893

har i dag stilla insomnat och lämnat oss i ousäg-
lig sorg och saknad, i ljust minne bevarad av oss,
syskon, släkt och många vänner.

Hägersten 16 Okt. 1966

BARNEN

Barnbarnen

Lilla Mor, o, vårt hjärta är
så fullt av tack till Dig
Vi som aldrig kunnat fatta
Vad det var att mista Dig
Gud han giver många gåvor
om och om igen,
men han giver blott en moder,
henne får vi aldrig mer igen.

Vår kära Farbror och Morbror

Mats Wikman

* 21 augusti 1882

har lugnt och stilla insomnat. Sörjd och saknad
av oss, släkt och vänner.

Lidingö 6 oktober 1966

SYSKONBARNEN

Till höstens vaggång Du somnade stilla.
Sjukdom och oro ej mer gör Dig illa.
Skön är vilan som natten ger.
Tryggt är att veta, Du lider ej mer.

Min älskade Make
Min käre Far

Karl Bergström

* 5 Juli 1902 på Ormsö

har i dag stilla insomnat och lämnat oss, syskon
samt övrig släkt och vänner i djupaste sorg
och saknad.

Lidingö den 1 September 1966.

KATARINA

Ester

Jag har hört om ett land utan tårar,
utan sorg utan nöd utan strid
och där ingen av sjukdom mer lider
och en gång, tänk, en gång är jag där.
Halleluja hemma hos Gud.

Vår käre Far
Farfar och Morfar

Alfred Hammerman

* 24 September 1879

har i dag stilla insomnat. Djupt sörjd och saknad
av oss, syskon samt övrig släkt och vänner.

Stockholm 14 Okt. 1966

BARNEN

Barnbarn

Barnbarnsbarn

Du fyllt Din plikt, Din vilas tid är inne.
Med glädje skall vi minnas vad Du gav.
Din godhet lyser vackert kring Ditt minne.
Och tacksamhet skall dröja vid Din grav.

Vår kära Syster

Maria Bäck

f. Grundsten

* 4 Maj 1905

insomnade i dag efter ett långt och tålmodigt
buret lidande. Sörjd och saknad av oss,
syskonbarn, övrig släkt och vänner.

Stockholm 23/10 1966.

SYSKONEN

Så tag nu mina händer och led Du mig
att saligt hem jag länder o Gud, till Dig.

Min älskade Maka

Lovise Hannus

född Aman

* 1 Juli 1902

† 19 Oktober 1966

har lämnat mig i sorg och saknad.

JOHANNES

Så tag nu mina händer
och led Du mig
att saligt hem jag länder
o Gud, till Dig.

Vår älskade Mor
Farmor och Mormor

Katarina Friberg

* 10 November 1886 på Wormsö

har i dag lämnat oss, syskon, släkt och vänner
i stor sorg och saknad.

Väddö-Backa 15 Okt. 1966

BARNEN

Barnbarn

Barnbarnsbarn

Sov i ro Du trötta Mor
från all livets smärta.
Tack för all Din kärlek stor,
ömma Modershjärta.

Min älskade Make
vår käre Far
Farfar och Morfar

Herman Liin

* 23/8 1896

har lugnt och stilla insomnat i sitt hem. Sörjd
och saknad av oss, broder, släkt och vänner.

Stockholm den 7 jan. 1966

SOFIA

Robert och Inga-Lill

Armilde och Gert

Sven

Barnbarnen

Nu hjärtats frid ej störes av världens oro mer,
ty Du har hunnit landet där solen ej går ner.

Bemärkelsedagar

90 år

Maria Thomsson, född Hanback den 9 febr. 1877, Rickul
Mats Heideman, född den 24 febr. 1877, Rickul
Gertrud Rosenblad, född den 8 mars 1877, Ormsö
Eva Grönström, född Blomberg den 19 mars 1877, Nuckö

85 år

Johannes Nordman, född den 12 jan. 1882, Rågöarna
Maria Berkman, född Padu den 31 jan. 1882, Dagö
Gertrud Alkvist, född Blomkvist den 5 febr. 1882, Ormsö
Maria Lemberg, född Roberg den 4 mars 1882, Nuckö

80 år

Anton Brandt, född den 2 jan. 1887, Nuckö
Agneta Fält, född Fält den 5 jan. 1887, Ormsö
Johannes Granberg, född den 19 febr. 1887, Nuckö
Kristina Vestersten, född den 21 febr. 1887, Nuckö
Maria Brunberg, född Klippberg den 27 febr. 1887, Rickul
Mihkel Sihver, född den 9 mars 1887, Dagö
Anna Bäck, född den 24 mars 1887, Ormsö
Elisabeth Palmkron, född Sjöström den 26 mars 1887,
Vippal

75 år

Alexander Koppberg, född den 1 jan. 1892, Rickul
Lars Rönnberg, född den 4 jan. 1892, Ormsö
Leontine Ribon, född Pihl den 6 jan. 1892, Nuckö
Gertrud Pikner, född Dahl den 8 jan. 1892, Ormsö
Gertrud Stenholm, född Moll den 10 jan. 1892, Ormsö
Ernestine Rosen, född Jurgensson den 17 jan. 1892, Nargö
Johannes Söderholm, född den 17 jan. 1892, Nuckö
Olga Vesterby, född Treiberg den 19 jan. 1892, Rickul
Valborg Dreijer, född Isaks den 25 jan. 1892, Runö
Maria Rönnkvist, född Sandell den 25 jan. 1892, Ormsö
Jula Nilsson, född den 27 jan. 1892, Rickul
Vera Palmkron, född Tannebaum den 29 jan. 1892, Vippal
Pauline Berkman, född Brun den 9 febr. 1892, Nuckö
Johan Dreijer, född den 9 febr. 1892, Runö
Johan Bäckman, född den 11 febr. 1892, Ormsö
Maria Nee, född Gäddman den 13 febr. 1892, Ormsö
Maria Sjöman, född Järnström den 14 febr. 1892, Ormsö
Maria Nyman, född Ekenäs den 15 febr. 1892, Rågöarna
Johan Lindblom, född den 21 febr. 1892, Ormsö
Anders Salin, född den 22 febr. 1892, Ormsö
Maria Stromback, född Sedman den 23 febr. 1892, Nuckö
Katarina Lilja, född Sjöström den 27 febr. 1892, Ormsö
Rosalie Lovisa Schönberg, född Anker den 7 mars 1892,
Nuckö
Johan Strandberg, född den 12 mars 1892, Runö
Riho Joanurm, född den 13 mars 1892, Kolga
Erik Kaljurand, född den 15 mars 1892, Rågöarna
Maria Söderlund, född den 20 mars 1892, Ormsö

70 år

Maria Blees, född Vibusk den 2 jan. 1897, Nuckö
Maria Rosenblad, född Fagerros den 4 jan. 1897, Ormsö
Brigitta Öman, född Stenholm den 4 jan. 1897, Ormsö
Hans Gärdström, född den 13 jan. 1897, Ormsö
Dagmar Marie Anette von Pressentin, född Reinwaldt den
19 jan. 1897, Reval
Eduard Mathiesen, född den 20 jan. 1897, Nuckö
Lars Alros, född den 25 jan. 1897, Ormsö

Maria Friberg, född Berggren den 25 jan. 1897, Ormsö
Maria Heyman, född Grönlund den 25 jan. 1897, Rågöarna
Pauline Jakobson, född den 4 febr. 1897, Rickul
Anette Pauline Juuse, född Kantas den 9 febr. 1897, Reval
Maria Heldring, född den 26 febr. 1897, Rickul
Alexander Voldemar Grave, född den 2 mars 1897, Reval
Anton Grenfeldt, född den 6 mars 1897, Rickul
Maria Melin, född Jons den 6 mars 1897, Runö
Mina Murman, född Alström den 7 mars 1897, Ormsö
Mina Mickelin, född Lindros den 12 mars 1897, Ormsö
Olga Vesterholm, född Öström den 12 mars 1897, Rågöarna
Lena Lepalaane, född Glaas den 13 mars 1897, Vippal
Maria Alberg, född Beckman den 29 mars 1897, Ormsö

60 år

Fanny Rosalinde Rosen, född den 1 jan. 1907, Nargö
Elin Maria Pikner, född Neiminen, den 4 jan. 1907, Ormsö
August Heyman, född den 5 jan. 1907, Rickul
Meta Simonsson, född den 5 jan. 1907, Nuckö
Gertrud Vaksam, född Lindström den 9 jan. 1907, Ormsö
Martha Amalie Kopamees, född den 12 jan. 1907, Nuckö
Anders Nygren, född den 24 jan. 1907, Ormsö
Maria Ljungkvist, född Grönman den 25 jan. 1907, Ormsö
Heinrich Lindström, född den 25 jan. 1907, Vippal
Erich Vast, född den 27 jan. 1907, Hapsal
Maria Häggblom, född den 28 jan. 1907, Ormsö
Olga Blees, född Klingberg, den 2 febr. 1907, Rickul
Anders Engström, född den 4 febr. 1907, Ormsö
Signe Alexandra Wennberg, född Väyrynen den 5 febr.
1907, Helsingfors
Agneta Nyman, född Fällin den 17 febr. 1907, Ormsö
Magdalena Algren, född Falk den 18 febr. 1907, Runö
Boris Valdemar Lindquist, född den 19 febr. 1907, Reval
Johan Kornblom, född den 26 febr. 1907, Ormsö
Margot Movits, född Kaalep den 3 mars 1907, Reval
Gertrud Lillemets, född Norrman den 15 mars 1907, Ormsö
Alide Heldring, född Thomsson den 31 mars 1907, Rickul

50 år

Viktor Fritjof Berg, född den 3 jan. 1917, Reval
Runar Alfons Grenfeldt, född den 14 jan. 1917, Rickul
August Stahl, född den 14 jan. 1917, Rickul
Melania Landis, född den 26 jan. 1917, Rickul
Katarina Nee, född Sjöström den 28 jan. 1917, Ormsö
Loreida Nyblom, född Palm den 31 jan. 1917, Ormsö
Hans Alström, född den 1 febr. 1917, Ormsö
Maria Broman, född Alkvist den 4 febr. 1917, Ormsö
Andreas Enggrön, född den 5 febr. 1917, Rågöarna
Julius Wallimaa, född den 5 febr. 1917, Korkis
Alexander Arnold Hallman, född den 15 febr. 1917, Rickul
Edla Brandt, född den 2 mars 1917, Nuckö
Hans Sandell, född den 2 mars 1917, Ormsö
Arvo Laidna, född den 7 mars 1917, Nargö
Edvard Berggren, född den 19 mars 1917, Ormsö
Johannes Benholm, född den 20 mars 1917, Ormsö
Lars Benholm, född den 20 mars 1917, Ormsö
Arvid Westersten, född den 23 mars 1917, Nuckö
Zinaida Arula, född Visnapuu den 23 mars 1917, Reval